

ЗАПАНІТИ – ВСЕ ОДНО ЩО ВМЕРТИ? СПРОБА КВАЛІФІКАЦІЇ САМОГУБСТВА МАСІ З РОМАНУ АНАТОЛЯ СВИДНИЦЬКОГО «ЛЮБОРАЦЬКІ»

Зроблено спробу дослідити процес денаціоналізації, деморалізації і формування суїцидальних тенденцій у поведінці Масі з роману Анатолія Свидницького «Люборацькі», вказано на їх індивідуальну та соціальну зумовленість.

Ключові слова: А. Свидницький, «Люборацькі», Мася Люборацька, денаціоналізація, деградація душі, психологічне.

Вивчення «Люборацьких» має давню історію, в якій фігурують імена багатьох літературознавчих авторитетів (І. Франка, Ом. Огоновського, М. Петрова, С. Єфремова, М. Зерова, М. Сиваченка, Н. Крутікової, Н. Жук). Власне, усі, хто писав про цього «природним хистом обороненого від людської непам'яті» (М. Зеров) автора, писав і про головний витвір його хисту – «прехорошу повість» (І. Франко), фактично перший в українській літературі соціально-психологічний роман. У площині переважно загальних характеристик образів Масі Люборацької завжди знаходилося чільне місце, позаяк саме її історія та ще історія її брата Антося Люборацького виписана А. Свидницьким із найбільшою скрупульозністю, їхні трагедії при всій своїй персоналізованості особливо значущі, бо стосуються не лише конкретного роду, але й цілого нашого народу. Однак трагедія Антося Люборацького, до всього ж блискучого скрипаля-самоука («він грає, аж вимовляє» [2, 281]), людини, здатної на велике кохання та велике особисте страждання, не настільки трагічна, як Масина, самогубство цієї найстаршої дитини отця Гервасія та паніматки виявилось кульмінаційним пунктом їхньої сімейної хроніки. Тож як кваліфікувати цей вчинок? Як самопокарання? Протест, виклик середовищу? Остаточна капітуляція перед життєвими обставинами? Просто наслідок стресових розладів, котрі супроводили Масю здавна і змусили нарешті знехтувати добре знаним у рідному священничому середовищі тлумаченням самогубства як тяжкого непоправного гріха?

Ні згадані дослідники, ні сучасні інтерпретатори А. Свидницького, вивчаючи, скажімо, метод психологізації у його творчості, проблему української жінки, проблему пращурів і нащадків у романі (Н. Данюк, Н. Фігурна), не пробували аналізувати поведінку молодої Люборацької в розвитку – як рух по низхідній, а рішучий крок до розриву з життям (отже, до переривання такої традиції життя) як закономірний для *тих* обставин, для загостреного, явно деформованого їх сприйняття. Сам у підсумку «загиблий серед мертвої тиші провінціального лихоліття 60-70-х рр.» (М. Зеров), автор «Люборацьких» володів не позиченим, а власним знанням матеріалу: реальними прототипами Масі були рідна сестра письменника Марія, котра пройшла вишкіл у польському пансіоні пані Вернер, що в містечку Тернівці, та ще одна знайома попівна. Тож, може, й тому художнє віддзеркалення реальних історій зримає і, незважаючи на об'єктивну манеру повіствування та дещо тенденційне трактування матеріалу, співчутливе – як до пропащої сили.

Показово, що пропащість Масі Люборацької умотивовується цілим комплексом факторів зовнішнього та внутрішнього порядку, індивідуально-психологічними та соціально-психологічними чинниками, адже зведення рахунків із життям засвідчує неспроможність / відмову особистості досягти злагоди / ефективно взаємодіяти як із собою, своєю сутністю, так і з соціальним середовищем. Отож А. Свидницький уже відразу налаштовує читача на екстремальність розгортання подій та їхню національну, морально-духовну домінанту, устами ліричного героя проказуючи: «Ми себе забули і своєї мови цураємось, а ляхи – хоч які-то вони на Поділлі: ні нашим, ні вашим, – не цураються своїх звичаїв, не соромляться, що вони ляхи, а не хто другий. Та ще мало: вони думають, що наша правобіцька сторона – то Польща, і так діла повели, що лядщина там зовсім взяла верх... Хіба старі панотці свого не цураються, та й на них добрі сильця понаставляли ще не так на самих, як на їх дітей» [2, 39]. Увесь наступний хід розповіді – задля з'ясування, чому, здавалось би, найсвідоміша частина суспільства – панотцівське середовище – на своїй власній землі потрапляло у ті чужі «сильця» і чому перебування там же таких енергійних, імпульсивних натур, як Мася, оберталось страшними втратами. Втім, репліка у цьому ж зверненні до читача «Якби в нас наука друга!» (себто інша – не чужа, а українська) прямо вказала на одну з головних причин такої ситуації, тобто на відсутність навіть самого вибору, проблематичне становище тодішньої української освітньої справи загалом. Вибір був в іншому. І чи не задля ствердження його присутності в житті своїх персонажів А. Свидницький уже на початку подає сповнені етнографічного колориту описи одягу подільських шляхтянок і українського селянства, щоб потім кількома розчерками пера акцентувати на вигляді Масі: явно шляхетському (бо «в спідниці, в сорочці з виложистим коміром, з шляркою і заплетена в різки» [2, 27]), але й не зовсім (бо боса, руки шорсткі

та чорні від роботи). Якщо одяг – промовиста емблема людини, то ця емблема чотирнадцятирічної попівни зафіксувала перебування її на роздоріжжі, хоч зі значною зорієнтованістю, головне – дистанційованістю від трудящого загалу. У хвилину перепочинку між звичайними сільськими клопотами дівчина моделює своє майбуття як панське («І лице біле, і руки білі... А дівчата (прості сільські дівчата. – Л.К.) аж уздихатимуть, що самі не такі...» [2, 36]. Хоч тут же, згадавши про роботу, своїх ненагодованих кабанів, вона готова зрадити мрію, бо «хутчіш за сікач. Де те й панство ділось і те бажання білих рук! Січе дівчина, а коси розмітались... бодай того панування ніхто не знав! ... Не буду більше так заплітатися, хай йому цур» [2, 38].

У цей найвизначальніший час своїх отрочих літ ще під крилом у батьків Маса і входила в нову соціальну роль, а не тоді, коли зустрілась із Фрузиною Печержинською та вже радикально деформуючою душі її системою перевиховання українських дівчат («хамок») у шляхтянок. Перевиховання ж у Солодьках здійснювалось опосередковано – від шляхтича, місцевого дідича Росолинського через Масиноного батька і непослідовно, а все ж запроваджувану ним у сім'ї атмосферу байдужості до питомого, щиро народного, натомість культу шляхетського. Власне, Росолинський «загнуздав», «заплутав панотця, як павук муху» [2, 41], а той, матеріально мало імуцій, із недорозвинутим та й деформовуваним почуттям національної і суто людської гідності, власної самоцінності, забобонний, із вірою у пророцтва глави халдейських мудреців, тлумача снів Мартина Задеки, купився на дрібні подачки Росолинського, аж поки твердо не повірив, що тільки пани – люди, «що всі предки його були хамство, дурні, не знали добра і не варті доброго слова...» [2, 41].

Отож чи не з таких переконань батька, людини ще авторитетної, його якщо не індиферентності, то малої задоволеності своїм соціальним і національним статусом зростало аналогічне незадоволення тим же з боку доньки, під впливом сприятливих обставин закономірно набравши стрімкіших обертів і ще більшої гіпертрофованості. Бо, як констатує А. Свидницький, на момент прощання із Солодьками Маса ніби й навчилася працювати й «викохала добре серце», а позаяк матір'ю їй було заборонено братання з селянками, то й «навіть не набралася ненависті до панів», більше того: «панування прилещало небогу», «їй кортіло запаніти» [2, 73]. Кинуте навздогін дівчатами-наймичками «запаніє, злукавіє, то все одно що вмерла» відображало народний погляд на складну ситуацію і ніби готувало читача до сприйняття розв'язки. Таким чином, сповнений гордоців і адресований звироднілій Масі вибух глибинної пам'яті старої Люборацької («Твого прадіда в цім-таки селі ляхи замучили, що в гайдамаччину ножі освятив, ще в першу різанину, і діда твого тут же мучили, хто зоставсь після Коліївщини» [2, 108]), вибух, абсолютно іншої природи, ніж ті репліки, що стосувались покійного «татуня» і його сумних пророцтв, закономірно не мав ефекту через свою запізнілість. Отож смуга вагань, навіть вироблення позитивної установки щодо власного панства мали місце іще до Печержинської, як і мав тоді ж місце початок розмивання Масиної індивідуальності.

Не прийнявши умов життя у своїй соціальній групі, пред'явивши останній занадто високі претензії, ще одна вихованка пані Печержинської закономірно і майже безболісно пристає до іншої соціальної групи, яка й допомагає їй не лише доволі швидко змінити самооцінку в бік неймовірного завищення, але й зненавидіти все, що було питомим. Так пансіон, за М. Зеровим, виявляється «лабораторією, що в ній готується і набуває сили перевертенство» [1, 342]: заражена ним самим Печержинська могла спродукувати тільки такий наслідок. Якщо раніше А. Свидницький із часта концентрував свою увагу на внутрішніх переживаннях дівчини, то з часу категоричної зміни в її характері він майже не звертає увагу на світ її «я», ніби відмовляючись зазирати у порожнечу, хоч і не спускає зі своїх очей її постаті та діянь. При цьому важливим є все: і те, як легко (за якихось три місяці) Люборацька відреклась від базових цінностей кожної людини («узвичаїлась по-польськи балакати, по-католицьки молитись ... з погордою споминати батька-попа, матку-попаду, хлопів, хлопську мову і хлопську церкву» [2, 95], і те, як цинічно вона відреагувала на батькову кончину, «вбиралася, як павич, останню краплю крові, як то кажуть, тягла з матері» [2, 116], як перетворила сестер на своїх наймичок, а, йдучи на власне хазяйство, заграбастала навіть материну подушку. Супроводжувані емоційною запальністю діадні конфлікти дівчини з матір'ю, братом Антосем, іншими найближчими людьми («в сім'ї не було супокою» [2, 115]) по суті переросли в конфлікт із питомою соціальною групою, значно більшою за родину, сформованими у групі нормами поведінки, що не могло не призвести до групового неприйняття (її «всі відцурались, всі відстрахались» [2, 125]), а значить, розриву важливих соціальних стосунків, нівеляції родинних обов'язків, зрештою, зруйнування зв'язків із біологічними, особистісними, історичними коренями. Таким чином, розбурхані амбіції («себе мала за найрозумнішу» [2, 117], потреби в самореалізації, суто людські потреби в позитивних емоціях і соціальних контактах на тлі низької, зі знаком мінус активності так і залишились незадоволеними.

Якщо, повторимося, молодість сина Люборацьких виявилась осяяною любовним почуттям, то цього не скажеш про Масаю, і ліричний відступ автора («Щаслива в Бога та людина, що має сльози тугу виливати, та та щасливіша, що має серце серцю до розмови, що має пару собі до розмови, що має пару собі до любові, що долю й недолю має з ким ділити, – що болить в одного, й

другого болить. Щаслива в Бога та людина!» [2, 239]) хоч і присутній у контексті Антосевої історії, узагальнює і гіркий досвід його старшої сестри, вказуючи на її нещасливість. Думається, А. Свидницький не дарма позбавляє деформовану душу Масі здатності любити, бо тоді треба було б «розділити долю й недолю», забувши про власне *ego*; він не дарма «оселяє» свою «ляховку» з її недібраним подружжям у лісі, бо така територія закономірно передбачає обмеженість, неповноцінність комунікативної системи; він, схоже, не випадково «усуває» Кулинського «зі сцени», прирікаючи його жону-грішницю на крайню самотність, іще радикальнішу трансформацію поведінки й душевного складу. Мася залишається зі своїм атрофованим материнським інстинктом у товаристві жорстких на вдачу пасинків, для яких вона – лише «хапокнишка», тобто нешляхтянка, і не дивно, що внутрішньо спустошена, із вкрай негативним життєвим балансом, ця жінка так і не змогла прихилитись до цих дітлахів душею, тим самим утративши, може, й останній шанс на свій власний порятунок. Покута є покута. І думка письменника вже не береться «анатомувати» ситуацію, в якій опинилась Мася прикінцевої пори життя: про неї повідомляється скупо, як у протоколі, – з акцентацією на позиченому в якогось солдата ножі, «бо свого ножа не було» (сікач на початку твору і теперішній ніж – подані за принципом кільця, художнього обрамлення промовисті деталі, своєрідні вказівки на гостроту проблематики) та що «в хлівчику зарізалась, в неділю», мабуть, голодна, «жадн й на шматок хліба», «пішла ніби сорочку вбирати» [2, 282]. Натомість читачеві дається простір для уявної реставрації заретушованого. І крізь ретуш проглядає не лише громаддя тяжких негативних переживань, утрата сенсу життя, крайня стривоженість, може, й досі озлобленість, а може, зм'якшувальна душа, котра, перефразовуючи Сенеку, задля того, щоб померти, не мала вже іншого бажання, як бажання померти. Крізь ретуш проглядає осквернена, звиродніла, зрозуміло, що нещаслива, а тому варта співчуття Масина індивідуальність – сумний варіант загального багатолікого образу українки. Безумовно, що це був зовсім інший тип людини, ніж, скажімо, Галя – оте саме велике Антосево кохання, людина цілком іншого темпераменту, також випускниця польського пансіону. Запанівши, пристосувавшись у житті побіч іншого, не такого «філософа», як Люборацький, вона в кінцевий момент свого перебування на сцені сконстатувала свою мізерну правду «А я собі щаслива...» й цим наче протиставила власну історію трагічній історії Масі Люборацької, спростувавши і заодно потвердивши сентенцію «запаніти – все одно що вмерти».

Як бачимо, роман Анатолія Свидницького цілком уписується в жанрово-тематичні рамки складного соціально-психологічного полотна, яке містить іще цілий спектр неактуалізованих і надзвичайно злободенних смислів. Максимально пізнати їх і зінтерпретувати також означало б оборонити цього автора від непам'яті, зрештою, і в літературознавчий спосіб донести до суспільства його важливі моральні уроки.

Список використаних джерел

1. Зеров М. Анатоль Свидницький, його постать і твори / Микола Зеров // Зеров М. Твори: в 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці. – С. 323-359.
2. Свидницький А. Люборацькі: сімейна хроніка / Анатолій Свидницький. – К.: Дніпро, 1984. – 297 с.

Summary. An attempt to explore the process of denationalization, demoralization and the shaping of suicidal tendencies in the behavior of Masia from the novel «Liuborats'ki» by Anatol' Svydnyts'kyj is made. The emphasis is put on it's individual and social factor.

Keywords: A. Svydnyts'kyj, «Liuborats'ki», Masia Liuborats'ka, denationalization, the degradation of the soul, mental.

Отримано: 11.09.2012 р.

УДК: 821.161.2 «18»: 340+811

К.О.Козачук

ФОЛЬКЛОРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ В ІСТОРИЧНОМУ ОПОВІДАННІ МАРКА ВОВЧКА «МАРУСЯ»

У статті розглянуто особливості художньої інтерпретації історії української держави епохи Руїни у творі Марка Вовчка. Проаналізовано результати використання елементів фольклорного та літературного стилів оповіді, зроблено висновки про специфіку їх сполучення при контекстуальному оформленні історичних фактів.